

Олександр КОМАРНІЦЬКИЙ,

академік НАНВО України, в.о. завідувача кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор;

Людмила КОМАРНІЦЬКА,

вчений секретар НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», кандидат філологічних наук, доцент кафедри професійної та спеціальної освіти;

Владислав КОМАРНІЦЬКИЙ,

здобувач освіти Кам'янець-Подільського ліцею №10

ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ЦЕРКОВНОЇ ТА ОСВІТНЬОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СЕЛЯНСЬКОЇ ГРОМАДИ ПОДІЛЛЯ (НА МАТЕРІАЛАХ СЕЛА ВЕЛИКІ ВІРМЕНИ, 1868–1895 рр.)

У статті на основі архівних джерел досліджено фінансово-господарські механізми розвитку церковної та освітньої інфраструктури селянської громади села Великі Вірмени Кам'янецького повіту Подільської губернії у 1868–1895 рр. Проаналізовано участь громади у фінансуванні будівництва та ремонту церковних споруд, створенні та утриманні навчальних закладів, а також взаємодію селянського самоврядування з державними й церковними інституціями. Встановлено, що сільський схід був ключовим механізмом мобілізації ресурсів і прийняття рішень щодо розвитку місцевої інфраструктури. Показано роль духовенства у громадському житті та процес становлення освітньої мережі в умовах низького рівня грамотності населення. Зроблено висновок, що важливим чинником модернізації подільського села другої половини XIX ст. стала ініціативність селянської громади, поєднана з державною підтримкою та діяльністю церкви.

Ключові слова: *Поділля, Великі Вірмени, селянська громада, церковна інфраструктура, освіта, народне училище, сільський схід, місцеве самоврядування, модернізація.*

У другій половині XIX ст. соціокультурний розвиток подільського села відбувався в умовах поступових модернізаційних змін, пов'язаних із реформами Російської імперії, насамперед селянською реформою 1861 р. У цьому контексті особливого значення набували такі інституції, як церква та школа, які виконували не лише свої прямі функції, але й ставали осередками соціальної організації, комунікації та формування нових моделей поведінки селянства. На матеріалах села Великі Вірмени Кам'янецького повіту простежується активна участь громади у розвитку цих сфер, що дозволяє глибше зрозуміти механізми локального самоврядування та ініціативи «знизу».

Церква у досліджуваний період залишалася ключовим елементом духовного і громадського життя. Вона виконувала не лише релігійні, але й соціальні функції, будучи місцем комунікації, легітимації рішень громади та символом її єдності. Архівні джерела переконливо свідчать, що утримання та розвиток церковної інфраструктури значною мірою покладалися саме на селянську громаду. Так, 20 липня 1868 р. на сільському сході було ухвалено рішення про пожертву будівельних матеріалів для спорудження церкви – 15 сажнів каменю та 5 кубічних сажнів піску. Крім того, селяни брали на себе обов'язки щодо транспортування води та лісових матеріалів власними підводами [1, арк. 47–47зв.].

Цей приклад демонструє характерну для подільського села модель колективної участі у вирішенні суспільно важливих питань, коли матеріальні ресурси та трудові зусилля акумулювалися завдяки громадській солідарності. Вже 3 березня 1869 р. на сільському сході було розглянуто питання про фінансування ремонту приходської церкви та будівництва нової дзвіниці. Громада ухвалила пожертвувати 500 рублів сріблом із розстрочкою збору коштів на три роки [2, арк. 47–47зв.]. Така практика свід-

чить про наявність у селян елементів фінансового планування та довгострокового бачення розвитку інфраструктури.

Водночас, попри значну увагу до церковного життя, освітній рівень населення залишався вкрай низьким. Джерела фіксують майже суцільну неписьменність селян, що було типовим явищем для більшості регіонів імперії. Зокрема, 3 січня 1882 р. у рішенні сільського сходу зазначалося: «за нас неграмотних на нинішньому приговорі довіряємо розписатися приходському священику села Вірмени Георгію Гінковському» [2, арк. 37–37зв.]. Цей факт не лише ілюструє стан грамотності, але й підкреслює роль духовенства як посередника між владою та селянським середовищем.

Усвідомлення необхідності подолання освітньої відсталості поступово призводило до активізації громади у сфері шкільництва. Важливим етапом стало рішення від 3 грудня 1882 р. про відкриття однокласного народного училища. Примітно, що ініціатива виходила саме від селянського товариства, яке брало на себе значну частину організаційних і фінансових зобов'язань. Громада не лише виділила приміщення для школи, але й забезпечила його утримання, включаючи опалення, освітлення, меблі та навчальні посібники, а також надала земельну ділянку для господарських потреб [2, арк. 31–33зв.].

Особливо показовим є механізм фінансування училища, який поєднував державну підтримку та місцеві ресурси. Селяни встановили спеціальний мирський збір, що свідчить про інституціоналізацію освітніх витрат у структурі громадського бюджету. Водночас вони активно взаємодіяли з державними інституціями, звертаючись до мирового посередника з проханням про надання фінансової допомоги. Таким чином, формувалася своєрідна модель партнерства між державою та громадою у сфері освіти.

Процес становлення шкільної мережі супроводжувався трансформацією її форм. Перехід від приходської школи до народного училища на початку 1880-х рр. відображає загальноімперські тенденції секуляризації освіти та підпорядкування її Міністерству народної освіти. Водночас фінансовий тягар

значною мірою залишався на плечах селян, що підтверджується співвідношенням витрат із державного та місцевого бюджетів [3, арк. 72зв.; 4, арк. 8].

Будівництво нового приміщення училища стало важливим індикатором зростання значущості освіти у свідомості селян. За рішенням від 31 січня 1885 р. було акумульовано значні фінансові ресурси – понад 2800 рублів, що надходили з різних джерел: державних асигнувань, громадських доходів, податків і навіть штрафів [5, арк. 11–12]. Така диверсифікація фінансових надходжень свідчить про гнучкість економічної політики громади та її здатність мобілізувати ресурси.

Важливим аспектом розвитку освіти було поступове розширення навчальних програм. Зокрема, у 1889 р. було введено військову гімнастику, що відображало потреби держави у підготовці молоді до військової служби [6, арк. 26–28]. Це свідчить про проникнення державних пріоритетів у локальний освітній простір та підпорядкування школи ширшим імперським завданням.

Попри всі зусилля, рівень грамотності зростав повільно. Станом на 1894 р. лише третина домогосподарів була письменною [7, арк. 157]. Однією з причин цього була обмежена доступність освіти, особливо для дівчат. Гендерний дисбаланс чітко простежується у статистиці учнів: кількість дівчат значно поступалася кількості хлопців. Це відображає традиційні уявлення про роль жінки у селянському суспільстві та пріоритетність освіти для чоловіків.

Разом із тим, наприкінці XIX ст. спостерігається певна диверсифікація освітніх закладів. Окрім народного училища, у селі діяли приходська школа та школа грамоти, що свідчить про розширення освітньої інфраструктури та поступове охоплення ширших верств населення [8, арк. 96]. Подібні процеси відбувалися і в сусідніх населених пунктах, що дозволяє говорити про регіональну тенденцію.

Отже, розвиток церковної та освітньої сфер у селі Великі Вірмени у другій половині XIX ст. був результатом взаємодії кількох чинників: державної політики, діяльності духовенства

та, передусім, ініціативи селянської громади. Сільський схід виступав ключовим інструментом прийняття рішень, що забезпечував ефективне функціонування локального самоврядування. Попри обмежені ресурси та низький рівень грамотності, громада демонструвала здатність до самоорганізації та стратегічного планування.

У ширшому контексті ці процеси відображають поступову модернізацію традиційного селянського суспільства, в якому поряд із збереженням усталених соціокультурних практик формувалися нові інституційні форми та цінності. Церква і школа виступали не лише як окремі інституції, але й як взаємопов'язані елементи єдиного соціального простору, що визначав обличчя подільського села наприкінці XIX ст.

Список використаних джерел і літератури:

1. Держархів Хмельницької обл. Ф. 78. Оп. 1. Спр. 51.
2. Держархів Хмельницької обл. Ф. 78. Оп. 1. Спр. 255.
3. Держархів Хмельницької обл. Ф. 78. Оп. 1. Спр. 282.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф. 78. Оп. 1. Спр. 283.
5. Держархів Хмельницької обл. Ф. 78. Оп. 1. Спр. 322.
6. Держархів Хмельницької обл. Ф. 78. Оп. 1. Спр. 420.
7. Держархів Хмельницької обл. Ф. 78. Оп. 1. Спр. 524.
8. Держархів Хмельницької обл. Ф. 78. Оп. 1. Спр. 553.